

KAPITULLI IV: Solidariteti njerëzor

Ky kapitull synon të hedhë një rreze optimizmi në çështjet e errëta të luftës dhe të tregojë se edhe ngjarjeve më tragjike në historinë e njerëzimit nuk u mungoi humanizmi, se dhe në rrethanat më kaotike të luftës, kishte njerëz të gatshëm për të ndihmuar të tjerët, ndonjëherë edhe duke marrë përsipër rreziqe dhe duke vënë sigurinë dhe jetën e tyre në rrezik.

Për më tepër, në këtë kapitull përfshihen disa burime të cilat paraqesin sjellje të pazakonta dhe të çuditshme të njerëzve gjatë periudhës së luftës. Në këto burime jepen situata të cilat nga pikëpamja morale ishin disi të paqarta: nuk ishin të kuptueshme, dhe pikërisht për këtë fakt ato na japin rastin që t'i analizojmë dhe t'i diskutojmë (për shembull: IV-1 dhe IV-2). Një qasje e dobishme ndaj tyre do të ishte *metoda e lojës me role*, p.sh., nëse nxënësve u caktohet të luajnë rolet e personave që gjenden në situatat e vërteta dhe të përpiqen të parashikojnë sjelljen dhe të kuptojnë ç'ndienin personazhet në situatat e përshkruara.

IV-1. Bashkëbisedim midis një partizani dhe një ustashi

"Përse më harxhon kot municionet, mor ustash, bir bushtre!"

Tashmë i konsideron municionet e ustashit si të tijat dhe i vjen keq për çdo plumb që ai harxhon.

"Hajde merri, mos ki frikë, ti bir bushtre",
- i përgjigjet ustashi.

Por kjo është vetëm hyrja në bashkëbisedimin kryesor, i cili ka karakter "politik". (...) Ustashi nuk e beson se partizanët ekzistojnë dhe mendon se ne jemi të gjithë çetnikë. Çetnikë dhe të jashtëligjshëm, janë të gjithë njëllor, luftojnë kundër kroatëve, në dobi të serbëve dhe hebrenjve. Ai (*ustashi*) i kërkon Svrabos të shajë mbretin Petar dhe mbretëreshën Maria, në mënyrë që të provojë se nuk është çetnik. Svrabo ia plotësoi dëshirën me shumë kënaqësi dhe menjëherë i kërkoi ustashit të shante Paveliçin. (...), dhe pikërisht në çastin kur ustashi mbeti pa fjalë, sepse ai as nuk donte, as nuk mund ta shante Paveliçin, dikush, i nxehur, qëllloi me automatik. Ai nuk qëllloi në shenjë, por kjo ndërpreu bisedën dhe Svraboja u tërhoq në vendstrehim.

'A je plagosur?' - pyet ustashi me shqetësim.

'Jo, nuk jam plagosur', - përgjigjet Svrabo.

'Përse e qëllon, maskara, nuk e sheh se unë po flas me të', - i bërtet ustashi atij që i ndërpreu bisedën. (...)

'Nëse e zë, betohem se do ta lë të iki', - thotë Svrabo me zemërgjerësi. Por në këtë thënie nuk kishte asnjë gram të vërtetë. Vetëm po të fluturojnë gomarët, Svraboja do ta linte të ikte një ustash."

Šibl 2, f. 203-204.

Në një numër të madh paragrafësh, Ivan Šibli përmend shprehje të vrazhda dhe fyese, të ngjashme me ato që luftëtarët e ushtrive ndërluftuese në Kroaci përdornin ndaj njëri-tjetrit. Në fillim të vitit 1943, luftime të ashpra u zhvilluan në Slavonia. Në bazat e tyre pranë Voçinit, armiqtë (në këtë rast partizanët dhe ustashët) ishin rreth 60 metra në vijë ajrore larg njëri-tjetrit, kështu që ushtarët e të dyja ushtrive mund të komunikonin pa vështirësi. Komandanti partizan i Šiblit, Milan Svrabiç- Svrabo, shpesh fliste me një nga ustashët. Ky është një nga bashkëbisedimet që filloi pas një të shtëne që erdhi nga ana e ustashëve.

❓ Sipas mendimit tuaj, a ishin të zakonshme biseda të tilla në beteja të tjera ose në luftëra të tjera, apo ishte kjo një ndodhi e pazakontë e ushtarëve të mërziur që kërkonin të argëtoheshin? A i miratoni biseda të tilla? Ç'mendoni për simpatinë që lindi midis dy ushtarëve? A janë ata të sinqertë? Deri ku shkon kjo simpati? Mendoni se ata dy ushtarë do të ishin të gatshëm të bënin diçka për t'i shpëtuar jetën njëri-tjetrit? A ka të drejtë Shibli kur pretendon se diçka e tillë është e pamundur?

► **Fig. 46. Njoftim në një gazetë rumune: Ndhmoni jetimët**

"Universul", nr. 249, 12 shtator 1943.

❓ Ky pllakat ka si qëllim të nxisë ndihmat për jetimët. Cilat ngjarje u bënë shkaku kryesor që fëmijët të mbeteshin jetimë? A morën ndonjë masë politikanët për të mënjeluar këto shkaqe?

IV-2. Festimi i ditës së emrit në një kamp përqendrimi

"Dy ditë më parë, shefi (*i kampit*) rastësisht u tha kuzhinierëve: 'Ta shohim se çdo të përgatitë për ditën e emrit të tij.' Tani më takonte mua ta tregoja veten se isha 'burrë' dhe jo 'një plakaruq'. (...) Pastrova qelinë, hoqa gjithçka nga tavolina, rregullova vendin pranë dritares, i futa sobës ca kartona dhe ashkla druri dhe mora borxh nga kuzhina disa gota – kishte mbetur vetëm të vija fotografinë e Paveliçit dhe qelia do të kthehej në një dhomë ku mund të prisje edhe njerëz të shquar. (...) Rashë në një mendje me Gaon që të vinte pasi të kishin ikur miqtë e veçantë, në mënyrë që të pinim dhe të flisnim lirshëm. Ata maskarenjtë nuk do të uleshin kurrë në një tavolinë me të, sepse ai është hebre. (...)

Rreth orës dhjetë u hap dera dhe hynë katër prej tyre, me shefin në krye.

- Spremn! [*Gati*] (*përshëndetja e ustashëve*) Urime, doktor!

- Faleminderit, i dashur Ante, më gëzove pa masë, sikur të kishte ardhur vetë sulltani! (...) Bëtë mirë që erdhët! Do të ishte festë e pakuptimtë, nëse burra të nderuar si ju s'do të vinin! (...)

U hodha verë nëpër gota, bëmë gëzuar në mënyrën tradicionale kroate. Na ndihmoftë Zoti që vitin tjetër të takohemi në Zagreb, të dehemi dhe të shkojmë nga njëri bar në tjetrin.

- Doktor, ty të pëlqen ta kalosh natën jashtë dhe të pish, apo jo?

- E kujt nuk i pëlqen? Burri më i keq është ai që është dorështrënguar me paranë. Sa të kesh para, prishi, kënaqu, bëj qejf! O zot, nuk do ta harroj kurrë që më erdhët sonte! Duhet të takohemi përsëri vitin tjetër, dhe mundësisht jo këtu. Do të marrim edhe një rom, të na këndojë dhe të na bëjë muzikë – pihet më mirë kur ka muzikë dhe këngë.

- Ku janë romët, mor malukat? Nuk ka më romë, – tha shefi duke buzëqeshur.

- Çfarë? Nuk i keni vlarë edhe muzikantët, apo jo?! S'jam dakord me këtë. Njerëzit e pazëvendësueshëm duhet të shpëtohen – kush do t'i zëvendësojë muzikantët romë?-kështu biseda u përqendrua tek gjenocidi.

“Ç’të keqe ju bënin romët? (i pyeti Jakovljeviçi miqtë e tij) – ata nuk janë politikanë.

- Po ç’ti duash romët? – u përgjigj një nga miqtë – as punojnë, as nuk shkojnë ushtarë. Nëse do ta dish, unë më mirë të shpëtoj një vllah (*këtu nënkupton një serb*). Të paktën ai punon dhe lëron tokën... Nëse pakësojmë numrin e tyre, nuk do të përbëjnë ndonjë rrezik.”

Më pas Jakovljeviçi, si njeri që njihte letërsinë, u recitoi disa poezi miqve. Në këtë kohë u dëgjuan zhurma që vinin nga bodrumi: ustashët po torturonin një të burgosur.

“M’u desh të kontrolloja veten mos mbytesha. Ndërkohë që unë përsërisja vargjet e poetit mbi lirinë, mua më ishte hequr ajo, dhe në emër të po asaj lirie, një krim tjetër po ndodhte në atë çast. (...) M’u desh të hiqesha si i trashë dhe të bëja sikur nuk e dija se çfarë po ndodhte në dhomën poshtë.”

Jakovljeviç, f. 173-179.

I sipërpërmenduri, Ilija Jakovljeviçi, ishte i burgosur në *Stara Gradishka* dhe gëzonte një status të veçantë në kamp. Si patriot i periudhës së paraluftës, i cili ishte “shmangur pak nga vija”, por sidoqoftë mund të bashkohej me ustashët në të ardhmen, gëzonte privilegje nga rojet e burgut. Megjithatë, këtyre privilegjeve mund t’u vinte fundi dhe ai të pushkatohej në çdo çast – siç ishte bërë me shumë të tjerë. Për këtë arsye, atij iu desh të mbante një miqësi të shtirur me rojet dhe administruesit e kampit. Në rastin që përmendet më sipër, atij iu desh të ftonte të gjithë administratën e kampit në qeli – për të festuar ditën e emrit të tij.

A ju duket qëndrimi i “personelit të burgut” i pazakontë dhe i çuditshëm? Sipas jush, a silleshin ata në të njëjtën mënyrë me të burgosurit e tjerë? Përse Jakovljeviçi kishte disa privilegje në kamp? Ç’mendim keni për “bisedën e rastësishme” të zhvilluar midis të burgosurit dhe të ftuarve të tij? Opinione të zakonshme të ustashëve e tmerronin Jakovljeviçin, por nuk mund ta shprehte hapur këtë. Ç’mendoni për këtë qëndrim të tij? Ç’do të kishit bërë ju nëse do ishit në vend të tij?

IV-3. Letra e intelektualëve drejtuar J. Antoneskut (prill 1944)

Në këtë çast, kur një fatkeqësi e tmerrshme po kërcënon popullin tonë, ne anëtarët e Akademisë Rumune dhe profesorët e universitetit të Bukureshtit, të Jashit dhe Kluzhit, dëshmitarë të eksodit dhe shkatërrimit të fshatrave dhe qyteteve rumune që janë kthyer në fushë beteje, pasi e kemi diskutuar gjatë, vendosëm t’ju bëjmë këtë thirrje.

Në rrethanat e tanishme, heshtja jonë do të ishte krim. Është detyra jonë që të flasim hapur dhe t’i shprehim mendimet tona të sinqerta udhëheqësit të shtetit: ne duhet t’i japim fund luftës sonë kundër Ruisë, Britanisë së Madhe dhe Shteteve të Bashkuara...

Z. Marshall,

Bombardimi i kryeqytetit, shkatërrimi i qyteteve të tjera, paralajmërimet e marra nga Londra, Uashingtoni dhe Moska, kthimi i Moldavisë në një fushë beteje janë të gjitha shenja që flasin për një shkatërrim të pashmangshëm. Populli rumun, që është rraskapitur nga një luftë tepër e gjatë, nuk mund të luftojë më. Dilni në rrugë dhe pyetni kalimtarët, shkoni në fshatra dhe qytete dhe dëgjoni zërin e popullit. Kudo do të gjeni dëshpërim në sytë e njerëzve dhe do të merrni të njëjtën përgjigje: JO! Për çfarë duhet të luftojmë? Interesat jetësore të shtetit dhe të popullit tonë kërkojnë që t’i japim menjëherë fund luftës, sado e rëndë të jetë kjo gjë. Sakrificat që duhet të bëjë Rumania është shumë më e vogël dhe më pak e dhimbshme sesa vazhdimi i luftës.

Scurtu et al., f. 439-440.

Toleranca politike që mbizotëronte në atë kohë ndaj opozitës, nxiti personalitete të shumta politike e kulturore t’i drejtonin kreut të shtetit protestën e tyre për politikën e ndjekur nga qeveria. Këto veprime, përgjithësisht nuk patën pasoja dhe autorët e tyre nuk u përdoqën.

Çfarë statusi shoqëror kanë autorët e këtij shkrimi? Ç’qëndrim mbajnë autorët rreth problemeve kryesore politike në Rumani në vitin 1944? A është ky qëndrim vetëm i autorëve? A rrezikoheshin autorët duke shkruar këtë letër?

IV-4. Fragment nga një letër e kryeministrit grek (7/10/43), drejtuar autoriteteve gjermane

“KRYETARI I KABINETIT

Nr. prot. E 312 1/10 KONFIDENCIALE

Shkëlqesisë së tij, përfaqësuesit të Rajhut në Greqi

Dr. G.A. Altenburg

Athinë, 7 tetor 1943.

Shkëlqesia juaj,

Komandanti i policisë së trupave esese [SS] në Greqi ka lëshuar një urdhër, që të gjithë qytetarët grekë me origjinë izraelite të paraqiten për t’u regjistruar. Lajmi i këtij urdhri më bën të besoj se masat që u morën nga Komanda Ushtarake në Selanik kundër hebrenjve nuk do të përsëriten edhe këtu ndaj qytetarëve grekë me origjinë çifute.

[...] Mundësia që këta qytetarë grekë, të cilët jetojnë në tokën greke qysh nga kohët e lashta, të dëbohen nga vendi i tyre dhe të dërgohen në zona të panjohura, e mbush qeverinë dhe zemrën e çdo greku me hidhërim. Izrealitet e Greqisë së vjetër (bëhet fjalë për Greqinë përpara Luftërave Ballkanike) janë integruar plotësisht nga pikëpamja gjuhësore dhe historike me popullsinë vendase dhe kanë nxjerrë poetë të cilët shquhen për shpirtin e tyre grek.

Si qytetarë të ligjshëm, ata kanë luftuar në çdo rast për Greqinë dhe shumë prej tyre janë shquar në fushën e betejës.

Zelli, aftësia dhe ndjenja e përgjegjesisë i ka ndihmuar ata të dallohen si nëpunës civilë, veçanërisht si juristë dhe ushtarakë. Ata kanë arritur gjithmonë që të zgjidhin me sukses problemet e vështira dhe kanë luftuar me përgjegjësi për të mbrojtur interesat e shtetit.

Kisha greke i ka dhënë gjithmonë mbrojtje komunitetit izraelit në Greqi dhe e ka frymëzuar popullin grek me një frymë tolerance dhe zemërgjerësie në çështjet e besimit. Komuniteti izraelit i Greqisë së vjetër përbën një pakicë të parëndësishme, që sidoqoftë nuk gëzon ndonjë pushtet politik ose kulturor.

[...] Zbatimi i masave të tilla kundër grekëve izraelitë në Greqinë e vjetër do të lëndonte ndjenjat e njerëzve të cilët kanë përvetësuar në shpirt traditat e mëdha të shpirtit grek...”

Enepekidis, f. 50-51.

❓ Si e paraqet kërkesën e tij kryeministri grek? Përse nuk thotë ai drejtpërdrejt se holokausti është padrejtësi dhe krim? A rrezikonte ai duke shkruar këtë letër? Ç’do të bënit ju nëse do të ishit në vend të kryeministrit?

IV-5. G. Enesku⁶⁹ përpiqet të mbrojë romët

7 nëntor 1942

Njoftim

Më informuan se në mbrojtje të muzikantëve romë, George Enesku ndërhyri tek marshall Antonesku, duke deklaruar se nëse muzikantët e tij do të çoheshin në Bug, edhe ai do të shkonte me ta. *Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tigania din Romania*

(1919-1944), dok. 281.

❓ Si mendoni, përse Enesku ndërhyri në dobi të romëve? A mund ta merrni me mend se ç’arsye kishte ai që veproi në këtë mënyrë?

IV-6. Memorandum i një grupi berberësh dhe parukierësh bullgarë drejtuar ministrave lidhur me Ligjin për Mbrojtjen e Kombit

11 nëntor 1940.

Të dashur zotërinj,

Sot, kur po jetojmë këto ditë të trazura që kërkojnë bashkimin e të gjithë popullit bullgar, janë marrë disa vendime kundër hebrenjve, të cilat janë kundër dëshirës së popullit bullgar dhe që e dëmtojnë atë. Ky vendim është kalimi i *Ligjit për Mbrojtjen e Kombit*. Nuk e dimë nëse do ta dëgjoni zërin tonë, që vjen nga ajo shtresë që është sakrifikuar më shumë për të mirën e popullit. Sot, së bashku me

⁶⁹ George Enesku (1881-1955) ishte muzikanti më i madh rumun dhe një nga muzikantët më të talentuar të shekullit të 20-të: ai ishte violinist dhe kompozitor i madh, dirigjent i shquar, pianist i kompletuar, violonçelist i zoti dhe mësues violine i famshëm.

bashkatdhetarët tanë hebrenj, po punojmë dhe nëse është nevoja do të vdesim së bashku në vijën e frontit, siç bënë baballarët tanë dhe të tyre. Ata nuk kanë bërë asgjë të gabuar, e megjithatë ju doni t'i shkëpusni nga trupi ynë, duke ua hequr të gjitha të drejtat që kanë. Nëse keni si qëllim të persekutoni mashtruesit hebrenj, atëherë duhet të persekutoni edhe mashtruesit tanë.

The Struggle of the Bulgarian People
[Lufta e popullit bullgar], f. 49.

A ka ndonjë dokument të ngjashëm me këtë në vendin tuaj? Nëse në atë kohë do të ishit berber në Bullgari, do ta kishit firmosur këtë memorandum?

IV-7. Ndhimja dhe mbështetja turke dhënë Greqisë

Falënderime nga Greqia

Do të lexoj më poshtë përkthimin e letrave të falënderimit që janë dërguar në Ministrinë tonë për përpjekjet e mia dhe të komisionit që unë drejtoj për t'i nisur ushqime gjatë Luftës së Dytë Botërore popullit të Greqisë dhe atij të Ishujve të Egjeut, të cilët po vuanin nga uria në kushtet e pushtimit:

Letër nga kryetari i bashkisë së Athinës:

“Me respekt ju kërkoj që të pranoni këtë album të qytetit të Athinës, të cilin po jua dërgoj si dhuratë modeste në shenjë mirënjohjeje për shërbimet që i bëtë popullit grek në një periudhë tejet të vështirë të historisë së Greqisë.”

Letër nga guvernatori i Kios:

“Jam shumë i lumtur që u njoftova nga zoti Kurvuazier, përfaqësues i Kryqit të Kuq dhe mik i mirë i vendit tim, mbi të gjitha detajet e përpjekjeve tuaja për t'i dërguar miell Kryqit të Kuq të Kios.

Si guvernator i kësaj krahine, doja t'ju shprehja mirënjohjen dhe falënderimet e mia për ndihmën tuaj, ndihmë që ia dhatë bujarisht popullit të ishullit të vogël Kios.

Gjithashtu, me respekt ju paraqes falënderimet e të gjithë Greqisë dhe qeverisë greke për ndihmat që nisët nga brigjet tuaja fqinje, drejt brigjeve tona. Ne gati sa nuk hidheshim përpjetë nga gëzimi kur shikonim *Luanin* [Arslan], anijen me flamurin kombëtar turk që vinte drejt portit tonë. Gjatë

historisë së tyre, popujt tanë kanë jetuar së bashku për një kohë të gjatë. Ne kemi ruajtur një miqësi të mirë dhe nderojmë kujtimin e kombit tuaj nga këto periudha bashkëpunimi, sepse kombi turk në kohë paqeje dhe lufte, në çdo takim të përbashkët na ka konsideruar si vëllezër, shokë dhe miq. Gjatë kësaj periudhe të tmerrshme që po kalojmë, duke na ndihmuar, ju konfirmoni mendimin tonë për kombin fisnik turk.

Me respekt, ju lutem të pranoni këtë dhuratë të vogël nga Kiosi, që po jua dërgoj me anë të zotit Kurvuazier.”

Erkin, f. 130-131.

Erkini ishte zyrtar në Ministrinë e Jashtme Turke gjatë Luftës së Dytë Botërore. Në këtë rrëfim, ai flet për ndihmën dhe mbështetjen që Turqia dha në zona të ndryshme të Greqisë, përfshirë këtu edhe ishujt e Egjeut, që po vuanin nga uria prej mungesës së ushqimit. Këto janë disa letra ku shprehen falënderimet dhe mirënjohja e autoriteteve greke.

Ç'dini për historinë e marrëdhënieve greko-turke? A vërtetojnë këto burime paragjykimet për urrejtjen ndërmjet dy kombeve?

IV-8. Ish-ambasadori Nexhdet Kent rrëfen se si shpëtoi hebrenjtë turq në Marsejë, Francë

Një mbrëmje, një hebre turk nga Izmiri, i quajtur Sidi Iskan, e që punonte në konsullatë si nëpunës dhe përkthyes, erdhi në shtëpinë time shumë i shqetësuar. Ai më tha se gjermanët kishin grumbulluar rreth 80 hebrenj dhe i kishin çuar tek stacioni i trenit, me qëllim që t'i hipnin nëpër vagonët e bagëtive dhe t'i dërgonin në Gjermani. (...) U përpoqa ta qetësoja dhe më pas mora mjetin më të shpejtë dhe u nisa për në stacionin “Shën Sharl” të Marsejës. Skena që pashë ishte e pabesueshme. Vagonët për bagëtitë ishin mbushur me njerëz që qanin dhe rënktonin. Dëshpërimi dhe mërzia më pushtuan të tërin. (...) Kur mori vesh, oficeri i Gestapos që ishte përgjegjësi i trenit, që unë isha aty, erdhi dhe tërthorazi më pyeti se ç'kërkoja aty. Me aq mirësjellje sa munda, i thashë se këta njerëz ishin

qytetarë turq, që arrestimi i tyre ishte i gabuar dhe se duheshin lëshuar menjëherë. Oficeri i Gestapos më tha se po zbatonte urdhrat dhe se këta njerëz nuk ishin turq, por thjesht çifutë. Duke parë se nuk fitoja gjë duke bërë kërcënime të kota, iu ktheva Sidi Iskanit dhe i thashë: “Eja të hipim edhe ne në tren!” Duke shtyrë mënjanë një nga ushtarët gjermanë që u përpoq të më zinte rrugën, hipa në një nga vagonët, me Sidi Iskanin pranë meje. Tani ishte radha e oficerit të Gestapos të thërriste dhe madje të lutej. Nuk mund të dëgjoja se ç’thoshte dhe ndërkohë që oficeri i Gestapos vazhdonte të thërriste, treni filloi të lëvizë. Ka kaluar shumë kohë dhe nuk më kujtohet mirë, por mbaj mend se treni ndaloi ose në Arl ose në Nimes. Një numër oficerësh gjermanë hipën në vagon dhe menjëherë m’u afruan. I pashë ftohtë dhe as nuk i përshëndeta. Më thanë se ishte bërë një gabim, treni ishte nisur pasi unë kisha hipur në të, prandaj personat përgjegjës për këtë do të ndëshkoheshin. Sapo të zbrisja nga treni, do të nisesha për në Marsejë me një makinë që ishte në dispozicionin tim. U thashë që përderisa nuk ishte gabim që më shumë se 80 qytetarë turq kishin hipur në këtë vagon bagëtish, sepse ishin hebrenj, dhe se si përfaqësues i këtij kombi dhe kësaj qeverie që mendonte se besimi fetar nuk mund të ishte shkak për një trajtim të tillë, nuk bëhej fjalë që t’i lija vetëm, dhe prandaj ndodhesha aty. Oficerët thanë se ata do ta ndreqnin çfarëdo gabimi që të ishte bërë dhe pyetën nëse të gjithë në vagon ishin qytetarë turq. Të gjithë njerëzit rreth e qark meje, gra, burra dhe fëmijë qëndronin të ngrirë, duke parë këtë lojë që luhej me jetën e tyre. Besoj se si rezultat i mospranimit tim për të bërë kompromis me ta, si edhe pas urdhrit të marrë nga oficerët nazistë, zbritëm nga treni të gjithë së bashku; (...) nuk mund ta harroj kurrë atë që ndodhi më pas. Njerëzit që shpëtuan më përqaftonin, më shtrëngonin duart me një shprehje mirënjohjeje në sy.

Shaw, f. 342-344.

 Komentoni mënyrën se si e zgjidhi ambasadori këtë situatë. Duke u përpjekur të shpëtonte jetën e këtyre njerëzve, a e vuri ai jetën e tij në rrezik? Ç’do të kishit bërë ju nëse do ishit në vend të tij?

IV-9. Pjesë nga ditari i një ushtari bullgar në Trakinë Perëndimore, krahinë greke nën pushtimin bullgar

23 maj 1941. Shkuam në Ksanti [Xanthi] për të marrë pjesë në paradë. Gjendja këtu ishte e njëjtë si në Gyumyurgjina [Komotini]. Kudo që ka kamp ushtarësh, ka gjithmonë fëmijë, pleq dhe gra që vijnë me pjata në dorë. Ne nuk kemi shumë ushqim për vete, por gjithmonë u japim njerëzve të uritur pak nga fasulet ose supa e ushtrisë.

Në mesditë, shumë fëmijë u mblodhën rreth depos. Sot dreka ishte e veçantë, kishte pjatë të dytë që mund t’i ndihmonte të uriturit, dhe shumë ushtarë ua dhanë ushqimin e tyre fëmijëve. Unë shkova lart në katin e dytë të mensës dhe hapa dritaret. Sytë më ndalën tek një grua e re, ndoshta një vajzë, e veshur me të zeza. Ajo po qëndronte tek qoshja aty pranë, duke parë fëmijët që ecnin me kujdes që të mos derdhnin supën që mbanin në pjatë. Lehtësisht mund ta kuptojë përse ishte veshur e gjitha me të zeza. Me siguri ndonjë i afërm i saj kishte vdekur në luftë, i ati, i vëllai, i shoqi ose i dashuri. Por çfarë priste atje tek kthesa? Ndoshta ishte edhe ajo e uritur dhe donte një copë bukë? Papritur, pa marrë parasysh pengesat, gruaja iu drejtua rrethimit. Disa djem të kompanisë sonë po qëndronin në fushë, pranë gardhit me tela. Gruaja iu afrua dhe munda të dëgjoj fjalët e saj të thëna me ndrojtje: “Qirre [Zotëri], bukë...”

Ajo gati sa nuk po qante, dhe djemtë e kuptuan këtë. Njëri prej tyre hapi çantën dhe i dha një fetë nga buka e tij. Ndoshta kjo copë do të shitej në tregun e zi, ku për një copë bukë mund të merrje gjithçka, nga dhrahmitë e zhveftësuar greke, deri tek unazat dhe byzylykët.

Gruaja po largohej, kur një zë urdhërues e bëri të ndalojë:

“Achtung! [Ndal!]”

Dobri⁷⁰ dhe Elena Djurov, f. 159-160.

 A e merni dot me mend se si mbaron kjo histori?

⁷⁰ Dobri Djurov (1916-2002) – komandant i një brigade guerrilase, gjeneral ushtrie dhe ministër i Mbrojtjes.

IV-10. Stojan Petrov-Çomakovi, ambasadori i plotfuqishëm bullgar në Bukuresht, tregon një histori gazmore dhe prekëse për marrëdhëniet midis ushtarëve rumunë, të burgosurve rusë dhe komunitetit bullgar në Rumani gjatë Luftës së Dytë Botërore

Një të dielë, disa muaj pasi Rumania hyri në luftë, numri i njerëzve që vinin në meshën e shenjtë në kishë u rrit menjëherë, kur një grup të burgosurish luftime rusë erdhën të shoqëruar nga një ushtar rumun. Ai, ashtu siç i takonte, mbante një armë me bajonetën hapur. [...] Ai kishte varur armën tek një pemë dhe, siç e kishin zakon të gjithë ushtarët, po përpiquej të tërhiqte vëmendjen e një shërbyeseje, e cila kishte kohë që qëndronte në një ballkon aty pranë dhe po shkundte një qilim. Ndoshta ngaqë u kënaq që gjithçka po i shkonte mirë dhe po provonte të shkonte më tej me sukses, në vend që t'i mblidhte të burgosurit që mbikëqyrte dhe t'i dërgonte në kamp, ai i la të përziheshin me turmën e besimtarëve dhe të flisnin me ta.

Shpejt u bë e qartë se ata kishin simpati për njëritjetrin, dhe njerëzit filluan të grumbullojnë para për të burgosurit e luftës, dhe u dhanë, gjithashtu, edhe shumë cigare. Ishte e qartë se takimi kishte qenë i suksesshëm për të gjithë pjesëmarrësit, duke përfshirë këtu edhe ushtarin me vajzën, sepse të dielën e ardhshme në kishë erdhi dyfishi i të burgosurve. Ata i shoqëronte i njëjti ushtar, por kësaj here kishte veshur një uniformë të re dhe ishte rruar me kujdes. Edhe vajza kishte veshur një bluzë të re dhe po pastronte disa rroba po në atë ballkon. Edhe një herë u mblodhën para për të burgosurit e gjorë, përpara se të merreshin nga roja i tyre, i cili për pak sa nuk harroi armën, sepse e kishte mendjen t'i dërgonte puthje vajzës që skuqej nga turpi. [...] U bë e qartë se vizitorët tanë do të fillonin të vinin të organizuar në toga, kompani ose edhe batalione.

Fatkeqësisht, bordit drejtues të kishës iu desh t'u kërkonte autoriteteve rumune që të kufizonin numrin e atyre që dërgoheshin në kishë deri në 20 veta, dhe prej tyre vetëm gjysma mund të ishin duhanpirës.

Petrov-Chomakov, f. 346-347.

Përse lufta nuk i ndryshon ndjenjat e zakonshme njerëzore? A luajti kombësia ndonjë rol në këtë ngjarje?

IV-11. Një hebre grek përshkruan ndihmën që i dhanë atij dhe familjes së tij grekët ortodoksë gjatë pushtimit gjerman

“Me gjithë kërcënimet se do të burgoseshin, shumë johebrenj fshehën miqtë e tyre hebrenj nëpër apartamente, ose i ndihmuan të largoheshin nga vendi. Alfred Koheni, jurist nga Athina, kujton mbështetjen e natyrshme që i dhanë shokët dhe fqinjët e tij: ‘Nuk do ta harroj kurrë tmerrin që ndjemë atë natë, kur familja ime qëndronte e fshehur në një nga ato shtëpi dhe morëm vesh se gjermanët kishin lëshuar urdhër se çdo hebre që gjendej i fshehur do të ekzekutohej, ndërsa që i strehonin do të çoheshin nëpër kampe përqendrimi.

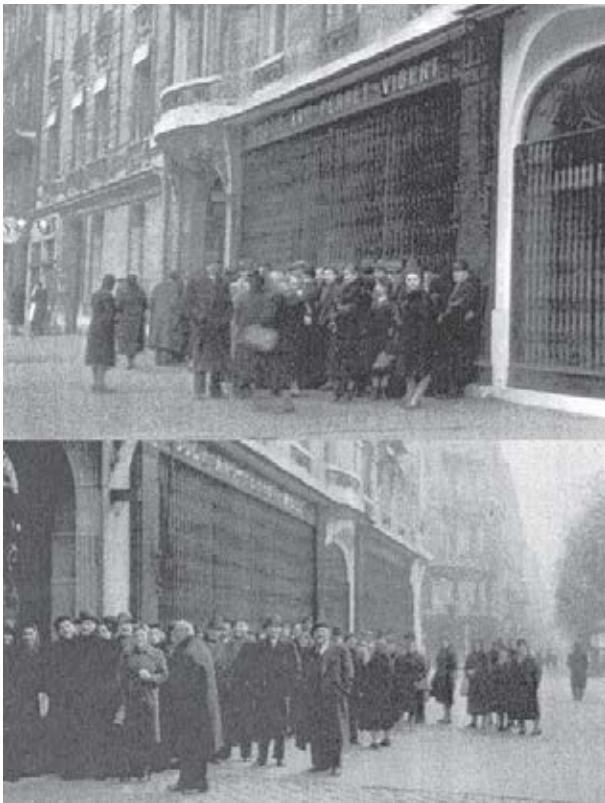
Atëherë, njëri nga ne tha se nuk ishte mirë që të qëndronim në shtëpi dhe të rrezikonim jetën dhe qetësinë e njerëzve të moshuar ose grave. Përgjigjja ishte: “Jo, duhet të qëndroni. Përse jetët tona qenkan më të shtrenjta se tuajat, biri im?”

Mazower, f. 287-288.

A ka patur raste të ngjashme në vendin tuaj? Çfarë do të bënit ju në një situatë të tillë?

► **Fig. 47. Hebrenj turq që qëndrojnë përpara konsullatës turke në Paris, në vitin 1943, për të marrë pasaporta dhe viza për t'u kthyer në Turqi**

The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic [Hebrenjtë e Perandorisë Osmane dhe Republikës Turke].

IV-12. Trajtimi njerëzor që u bëhet hebrenjve nga ana e zyrtarëve rumunë

“Unë jam Prisakaru George, rreshter i parë, shef i zonës Bacani, e cila përfshin edhe krahinën në të cilën ndodheni tani, dhe në emër të saj, ju uroj mirëseardhjen! E kuptoj shqetësimin që keni në zemër dhe dhimbjen që keni në shpirt kur mendoni që jeni të ndarë në këtë kohë lufte nga të afërmit tuaj, e kuptoj dhimbjen tuaj dhe ju këshilloj që të mos shkurajoheni, sepse pavarësisht nga mënyra se si lutemi, ne kemi të njëjtin Zot, dhe askush nuk na pyeti nëse donim të lindim rumunë, hebrenj, turq ose bullgarë. Ne të gjithë jemi qenie njerëzore dhe dua t’ju siguroj se kjo periudhë do të kalojë,

⁷¹ Qeveria e Antoneskut internoi kryesisht hebrenjtë nga Besarabia dhe Bukovina në Nister (jashtë territoreve rumune të periudhës ndërmjet luftërave), ku edhe ngriti disa kampe përqendrimi. Në shtator të vitit 1942, qeveria filloi t’i kthente mbrapsht hebrenjtë e internuar, dhe në periudhën që pasoi, u përpoq të mbështeste emigrimin e tyre në Palestinë. Gjenerali Antonesku mendonte se popullsia çifute duhej të largohej nga territoret rumune, por kjo nuk do të thoshte domosdoshmërisht eliminimin e tyre fizik; prandaj emigrimi konsiderohej si zgjidhje e përshtatshme për këtë problem.

dhe bashkë me të do të kalojë edhe çmenduria që mbizotëron mendjet e njerëzve. Të gjithë do të ktheheni nëpër shtëpitë dhe familjet tuaja dhe do t’i kujtojmë këto ditë si diçka të pakëndshme. Do të marr masa që ju të strehoheni nëpër shtëpitë e fshatarëve, sepse ju nuk mund të flini jashtë dhe, ndërkohë që do të rriini këtu, do të mundohem që të mbani kontakte me ata që keni lënë në shtëpi. [...]” Pas këtij fjalimi të papritur, dëgjoji me kujdes të gjitha pakënaqësitë tona dhe duke qenë se mora zemër nga sjellja e tij, i tregova edhe unë shqetësimet e mia, dhe ndër të tjera i tregova për qëndrimin jonjerëzor që mbajti policia në Hushi, e cila për të justifikuar kush e di se ç’lloj veprimtarie, i klasifikoi 12 prej nesh si “të dyshuar për komunistë”; dhe duke ditur rreziqet e mundshme, do të donim të dinim se ç’u bë me ta. Ai më premtoi se pas 2-3 javësh që do të qëndronim në zonën e tij, ky klasifikim nuk do të ekzistonte më.

Duhet kuptuar se ky qëndrim i shkëlqyer pati menjëherë pasojat e tij dhe autoritetet dhe banorët e Bogdanasit u sollën sikur të ishin vërtet vëllezërit tanë. Na sistemuan nëpër shtëpi, na dhanë ushqime, gratë na lanë dhe na arnuan teshat, dhe kur pas disa ditësh morëm urdhër se duhet të largoheshim nga Bogdanasi, na pushtoi të gjithëve një mërzë e madhe. Njerëzit na përcollën deri në Bacani, fshati ku do të qëndronim dhe me karrocet e tyre na transportuan edhe plaçkat tona dhe nuk pranuan që t’i paguanim për shërbimet e tyre”.

Istoria României in texte, f. 339-340.

🔑 Ky fragment tregon se internimi i hebrenjve, në kuadër të politikës antisemite që ndoqi qeveria e Antoneskut,⁷¹ nuk solli domosdoshmërisht zhdukjen e ndjenjave njerëzore tek disa zyrtarë, ushtarakë ose përfaqësues të xhandarmërisë. Ka shumë shembuj ku zyrtarët shfaqin sjellje njerëzore ndaj atyre që preken prej politikave të shtetit rumun. Një grup hebrenjsh u grumbulla në oborrin e rajonit të policisë në Hushi, dhe më pas u largua prej aty. Pas tri ditësh, duke ecur në këmbë, ata arritën në distriktin e Tutovas (20-21 qershor 1941), ku u paraqitën përpara shefit të xhandarmërisë së zonës, i cili u mbajti këtë fjalim.

❓ Duke ndihmuar hebrenjtë e internuar, a rrezikonte George Prisakaru veten dhe postin? Ç'mund t'i kishte ndodhur atij nëse eprorët e tij do të merrnin vesh se si u soll? Si do të kishit vepruar ju nëse do të ishit në vend të tij? A mendoni se ai mund të kishte bërë më shumë?

IV-13. Diplomati bullgar Ivan D. Stançov tregon se si një oficer gjerman e shpëtoi nga Gestapoja në Bullgari

Në të gdhirë, një vizitor i papritur më zgjoi. Ishte një oficer trupmadh gjerman. Ai më përshëndeti dhe më tha se 'zoti major' e kishte dërguar të më jepte këtë njoftim: 'Ju duhet të largoheni menjëherë nga Sofja. Të murrmit – kështu quheshin ata të Gestapos, për shkak të uniformave të tyre ngjyrë kafe – po vijnë t'ju arrestojnë.' E pyeta se përse 'majori' i tij, të cilin unë e dija që ishte pjesëtar i Shërbimeve të Inteligjencës Ushtarake në Bullgari shqetësohej kaq shumë për mua.

'Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!' [Sepse ju jeni oficer dhe zotëri!]

M'u përgjigj menjëherë, më përshëndeti me shpejtësi dhe u largua.

Unë mora trenin e parë për në Varna, dhe ndërkohë që po udhëtoja, po mendoja se sa me fat ishim që ekzistonte kjo lloj armiqësie ndërmjet Vermahtit dhe nazistëve... Më vonë, portieri më tha se një orë pasi unë isha larguar, 'një grup gjermanësh' më kishin kërkuar.

Stanchov, f. 172.

❓ A është gjithmonë e nevojshme dhe e saktë që të njësojmë "gjermanët" me "armikun"? Përse disa gjermanë vepronin kundër disa gjermanëve të tjerë? Ç'arsye kishte oficeri gjerman që ndihmoi Ivan D. Stançovin?

► Fig. 48. Spitali i fshehtë partizan "Franja", pranë Cerknos në Slloveni

🔑 Ky shërbim ilegal mjekësor i Frontit Çlirimtar – ndoshta misioni më humanitar gjatë luftës – ishte i organizuar shumë mirë, edhe pse gjendej në kushte shumë të vështira. Në janar të vitit 1945 kishte 281 spitale sekrete dhe 6 të ligjshëm (62 të tjerë ishin në ndërtim e sipër) me 2 260 shtretër gjithsej. Gjatë luftës, 11 321 të plagosur dhe të sëmurë mjekoheshin nga 30 mjekë, 652 infermiere dhe kujdestarë të tjerë ndihmës; 19 mjekë humbën jetën gjatë luftës.

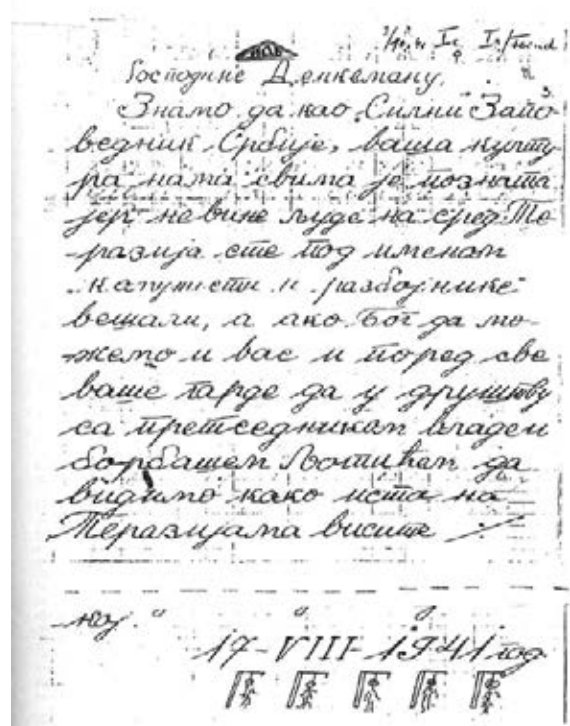
IV-14. Alfonz Baroni, përfaqësues i fabrikës së karamelave dhe çokolatave “Bashkimi”, i drejtohet policisë së ustashëve (9 korrik 1941)

“Draga Gerberi, që banon në rrugën Ivkanceva 7/ III dhe që është çifute, u mor sot nga policia. Ajo është arkëtare në firmën tonë, dhe ishte lajmëruar që këto ditë duhej t’i bënte dorëzimet e kasafortës nëpunësit i cili kthehej nga leja dhe më pas do të largohej nga kjo firmë. Duke qenë se Draga Gerberi u mor nga apartamenti i saj pasi e kishte lënë punën, nuk pati mundësi të dorëzonte çelësat e kasafortës dhe as nuk bëri dorëzimet. Ka rrezik që çelësat të humbasin, dhe nëse nuk e hapim dot kasafortën, nesër, kur të vijë njerëz, do të gjendemi në një situatë të vështirë. Prandaj ju kërkohet që ta lejoni Draga Gerberin të dorëzojë çelësat e kasafortës së firmës sonë sa më shpejt të jetë e mundur.”

Goldstein, f. 370.

Ç’donte të arrinte Baroni me anë të kësaj letre? A mendoni se Baroni donte vërtet që e burgosura të lirohej për arsyen që ai përmend? A mund të ishte kjo një dredhi (apo thjesht një përpjekje), duke patur parasysh se autoritetet e Shtetit të Pavarur Kroat nuk do të merrnin parasysh asnjë arsye tjetër për ta liruar? Përse Baroni flet për të burgosurën që ai kërkonte të lirohej (të paktën përkohësisht) me mospërfillje?

► Fig. 49. Letër anonime nga një qytetar i Beogradit, drejtuar komandantit ushtarak gjerman në Serbi

Arkivi Historik i Beogradit, Administrata e Qytetit të Beogradit, SP III-48, k 157/15, 25 shtator 1941.

Kjo letër iu dërgua komandantit ushtarak gjerman në Serbi, gjeneralit Heinrich Dankelman, kur në Terazije, sheshi kryesor i Beogradit, u varën disa të burgosur, më 17 gusht 1941. Në këtë letër, komandanti gjerman dhe ndihmësit e tij këcënohen se do të kenë të njëjtin fat me ata që u varën.

A do ta quanit këtë letër një akt heroik? Shpjegoni përse.

Pyetje të përgjithshme mbi kapitullin IV

Mendoni se humanizmi dhe solidariteti janë tipare vetëm të disa individëve zemërgjerë dhe të guximshëm, apo çdo njeri i gëzon këto tipare? A është e mundur që i njëjti person të veprojë si kriminel lufte në një situatë, dhe si njeri human dhe zemërgjerë në një tjetër? Argumentoni mendimin tuaj. Duke patur parasysh faktin se shpesh njerëzit duan të duken më të mirë sesa janë në të vërtetë, sa të besueshme janë disa nga burimet e mësipërme, të dhëna në formën e kujtimeve?